

Denis Diderot

De droom van d'Alembert en andere wijsgerige geschriften

Uit het Frans vertaald
en van noten en een nawoord voorzien
door Hannie Vermeer-Pardoën

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoud

De droom van d'Alembert	7
<i>Gesprek tussen d'Alembert en Diderot</i>	9
<i>De droom van d'Alembert</i>	28
<i>Vervolg van het gesprek</i>	97
Supplement bij de reis van Bougainville	
of Dialoog tussen A. en B.	109
I <i>Beoordeling van de Reis van Bougainville</i>	111
II <i>Afscheidswaarden van de oude man</i>	120
III <i>Het gesprek tussen de aalmoezenier en Orou</i>	130
IV <i>Vervolg van het gesprek tussen de aalmoezenier en de bewoner van Tahiti</i>	148
V <i>Vervolg van de dialoog tussen A. en B.</i>	158
Gesprek van een filosoof met de vrouw van maarschalk ***	175
Gesprek van een vader met zijn kinderen of Over het gevaar je boven de wet te stellen	199
Nawoord	235
Verantwoording	247
Kleine bibliografie	247

Gesprek tussen d'Alembert en Diderot

D'Alembert: Ik moet zeggen, een wezen dat ergens bestaat maar niet overeenkomt met enig punt in de ruimte, een wezen dat niet ruimtelijk is maar wel ruimte in beslag neemt, dat zich helemaal in elk deel van die ruimte bevindt, dat wezenlijk verschilt van de materie en daarmee een eenheid vormt, dat de materie volgt en haar in beweging zet zonder zelf te bewegen, die invloed op haar uitoefent en die er alle wisselvalligheden van ondervindt, een wezen waar ik absoluut niets van begrijp, een wezen dat in zichzelf zo tegenstrijdig is, het bestaan van zo'n wezen is moeilijk te aanvaarden. Maar degenen die het bestaan ervan verwerpen, staan andere raadselen te wachten, want dat gevoel, waardoor u het vervangt, als dat een algemene wezenlijke hoedanigheid van de materie is, dan moet een steen gevoel hebben.

Diderot: Waarom niet?

D'Alembert: Dat is moeilijk te geloven.

Diderot: Ja, voor iemand die de steen splijt, hem bewerkt, hem kapot slaat en hem dan niet hoort schreeuwen.

D'Alembert: Ik zou wel eens willen dat u mij vertelt wat voor u het verschil is tussen de mens en het standbeeld, tussen het marmer en het vlees en bloed.

Diderot: Daar zit niet zo veel verschil tussen. Je kunt marmer maken van vlees en bloed en vlees en bloed van marmer.

D'Alembert: Ja, maar het blijven twee verschillende substanties.

Diderot: Ja, maar wel op dezelfde manier waarop wat wij *levende kracht* noemen niet hetzelfde is als *dode kracht*.¹

¹ Onder dode kracht wordt stilstand verstaan en onder levende kracht beweging.

D'Alembert: Dat begrijp ik niet.

Diderot: Ik verklaar me nader. Het overbrengen van een lichaam van de ene plek naar de andere is niet de beweging, het is daar slechts het resultaat van. De beweging zit evenzeer in het lichaam dat verplaatst wordt als in het lichaam dat stilligt.

D'Alembert: Die zienswijze is nieuw.

Diderot: Ze is daarom niet minder waar. Als u het obstakel wegneemt dat het verplaatsen van een stilliggend lichaam verhindert, komt het in beweging. Wanneer u de lucht rondom deze geweldige eikenstam plotseling door middel van verdunning zou wegnemen, zou het water in die stam ineens uitzetten en de stam in honderdduizend stukken uiteen doen spatten. En datzelfde zou ik ook over uw lichaam zelf kunnen zeggen.

D'Alembert: Oké. Maar wat is dan het verband tussen beweging en gevoel? Zou u misschien toevallig uitgaan van een actief gevoel en een inert gevoel, zoals er ook een levende en een dode kracht is? Een levende kracht die zich manifesteert in de verplaatsing, een dode kracht die zich manifesteert in de druk: een actief gevoel dat gekenmerkt wordt door bepaalde opmerkelijke handelingen bij het levende wezen en misschien bij de plant, en een inert gevoel waarvan men het bestaan zeker weet door de overgang naar de actieve staat van dat gevoel.

Diderot: Zo is het. Dat hebt u uitstekend verwoord.

D'Alembert: Dus het beeld bezit slechts een inert gevoel; en de mens, het dier en wellicht zelfs de plant zijn begiftigd met een actief gevoel.

Diderot: Dat verschil tussen een blok marmer en een weefsel van vlees en bloed is ongetwijfeld een feit, maar u begrijpt wel dat dit niet het enige verschil is.

D'Alembert: Zeker. Hoezeer de uiterlijke vorm van de

mens en die van het beeld ook op elkaar mogen lijken, tussen hun respectievelijke inwendige structuur bestaat geen enkel verband. Met zijn beitel kan zelfs de knapste beeldhouwer nog geen opperhuid maken. Maar een heel eenvoudige methode volstaat om een dode kracht te veranderen in een levende kracht. Die ervaring kunnen we wel honderd keer per dag opdoen, maar ik zie niet zo goed hoe men een lichaam van de toestand van inert gevoel in die van actief gevoel kan brengen.

Diderot: Dat komt doordat u het niet wilt zien. Het is een verschijnsel dat net zo dikwijls voorkomt.

D'Alembert: En dat doodgewone verschijnsel, wat mag dat wel zijn? Dat moet u me toch eens uitleggen.

Diderot: Dat zal ik u zeggen, want u wilt zich kennelijk gaan schamen omdat u daar zelf niet aan hebt gedacht. Dat doet zich voor elke keer dat u eet.

D'Alembert: Elke keer dat ik eet!

Diderot: Ja, want wat doet u als u eet? Dan neemt u de hindernissen weg die het actieve gevoel van het voedsel in de weg staan. U neemt het voedsel in u op: u zet het om in vlees, u maakt het dierlijk, u maakt het gevoelig. En wat u doet met voedsel, dat zal ik, als me dat zo uitkomt, doen met marmer.

D'Alembert: En hoe gaat u dat dan doen?

Diderot: Hoe? Ik maak het eetbaar.

D'Alembert: Marmer eetbaar maken, dat lijkt me niet eenvoudig.

Diderot: Ik kan u haarfijn uitleggen hoe u dat moet doen. Ik neem het beeld dat u daar ziet, ik stop het in een vijzel en met een grote stamper...

D'Alembert: Een beetje rustig aan, alstublieft: het is wel een meesterwerk van Falconet.² Als het nu nog een beeldje van Huez³ was geweest of van een andere...

Diderot: Daar trekt Falconet zich niks van aan. Het beeld is betaald en het interesseert Falconet niet veel wat men er nu over denkt, en al helemaal niks wat men er later over zal denken.

D'Alembert: Nou, verpulver het dan maar.

Diderot: Als het blok marmer tot fijn poeder is vernalen, vermeng ik dat poeder met humus of tuinaarde en kneed het goed door. Ik geef het mengsel water en laat het een jaartje of twee of desnoods een hele eeuw rotten: de tijd speelt geen rol in mijn betoog. Als het geheel is veranderd in een min of meer homogene stof, in humus, weet u wat ik dan ga doen?

D'Alembert: Nou, ik weet wel zeker dat u die humus niet gaat opeten.

Diderot: Nee, maar er is wel een manier om een eenheid te vormen tussen die humus en mijzelf, om me die humus eigen te maken, een *latus*,⁴ zoals een scheikundige zou zeggen.

D'Alembert: En die *latus*, is dat een plant?

Diderot: Heel goed. Ik zaai erwten, bonen, kool en andere groenten. Die groenten voeden zich met aarde en ik voed me met planten.

D'Alembert: Waar of niet, die overgang van marmer naar humus, van humus naar de plantaardige wereld en van de plantaardige wereld naar die van vlees en bloed, de dierlijke wereld, die vind ik nog niet zo gek.

Diderot: Ik maak dus vlees en bloed of, zoals mijn dochter zegt, een ziel, een stof die over actief gevoel beschikt, en ook al los ik het probleem dat u opwerpt niet op, ik kom

² Etienne-Maurice Falconet (1716-1791) beroemd beeldhouwer.

³ Huez (1728-1793) werd gezien als een middelmatig beeldhouwer.

⁴ Met een *latus* wordt in de scheikunde een tweede stof bedoeld die wordt toegevoegd om een reactie mogelijk te maken.

althans in de buurt van een oplossing, want u zult het toch met mij eens zijn dat de afstand van een stuk marmer tot een wezen dat voelt, veel groter is dan de afstand van een wezen dat voelt tot een wezen dat denkt.

D'Alembert: Daar ben ik het mee eens. Maar met dat alles is het wezen met gevoel nog geen denkend wezen.

Diderot: Sta mij toe om u, voordat we nog een stap verdergaan, de geschiedenis te vertellen van een van de grootste wiskundigen van Europa. Wat was dit bewonderenswaardige wezen in aanvang? Niets.

D'Alembert: Hoezo, niets! Uit niets kun je niets maken.

Diderot: U neemt de woorden te letterlijk op. Ik bedoel dat, voordat zijn moeder, de mooie, ondeugende stiftsdame Tencin, de huwbare leeftijd had bereikt en voordat de militair La Touche de jongenskiel had afgelegd, de moleculen die de eerste beginselen van mijn wiskundige zouden vormen al verspreid aanwezig waren in beider broze systemen, met hun weefselvocht gefilterd werden, met hun bloed door hun aderen stroomden tot ze tenslotte terechtkwamen in de vaten die bestemd waren voor hun verbintenis, de geslachtsorganen van zijn moeder en zijn vader. En zo is die zeldzame kiem gelegd. En zie, nu wordt hij dus, zoals over het algemeen wordt aangenomen, via de eileiders in de baarmoeder gebracht. Hij zit nu via een lange streng vast aan de baarmoeder, en zie hoe hij nu successievelijk groeit en zich ontwikkelt tot foetus. En dan is het ogenblik aangebroken om zijn donkere gevangenis te verlaten. Hij wordt geboren en neergelegd op de treden van Saint-Jean-le-Rond die hem zijn naam zal geven.⁵ Hij

⁵ Die grote wiskundige is dus duidelijk D'Alembert zelf (Jean Le Rond D'Alembert). Zie nawoord.

wordt uit het vondelingenhuis gehaald, aan de borst van de echtgenote van de glazenmaker, de brave mevrouw Rousseau, gelegd, wordt gevoed, is groot geworden van lichaam en van geest, een letterkundige, een ingenieur en een wiskundige. Hoe is dat in zijn werk gegaan? Door te eten en door andere louter werktuigelijke handelingen. Dit is in een paar woorden het gangbare recept: Eet, verteer, distilleer *in vasi licito, et fiat homo secundum artem*.⁶ En degene die in de Académie de ontwikkeling tot mens of tot dier zou laten zien. Zou zich slechts bedienen van stoffelijke middelen, die successievelijk zouden leiden tot het ontstaan van een inert wezen, van een wezen met gevoel, en ten slotte van een denkend wezen, een wezen dat het probleem van de precessie van de dag- en nachteveningspunten oplost,⁷ een subliem wezen, een wonderbaarlijk wezen, een wezen dat oud wordt, aftakelt, sterft, ontbindt en wordt teruggegeven aan de vruchtbare aarde.

D'Alembert: U gelooft dus niet in al bestaande kiemen?

Diderot: Nee.

D'Alembert: Ah! Precies wat ik dacht!

Diderot: Het is in strijd met de ervaring en met het gezonde verstand: met de ervaring omdat die tevergeefs naar die kiemen zou zoeken: in het ei en ook in de meeste dieren, voordat die een bepaalde leeftijd hebben bereikt; en met het verstand omdat dat ons leert dat de deelbaarheid van de materie in de natuur een grens heeft, hoewel ze die in de logica niet heeft. Het verstand verwerpt dan ook het

⁶ In het legale vat, en moge daar dan volgens de regels van de kunst een mens uit ontstaan.

⁷ D'Alembert bestudeert dit probleem in zijn *Recherches sur la précession des équinoxes, et sur la mutation de l'axe de la terre dans le système newtonien*.

idee van een olifant die reeds in een atoom zijn volledige vorm bezit, en binnen die atoom ook weer een olifant met alles erop en eraan, en zo door tot in de oneindigheid.

D'Alembert: Maar zonder die al bestaande kiemen is er geen verklaring voor het ontstaan van de levende wezens.

Diderot: Als u zit met de vraag wat eerst was, de kip of het ei, dan komt dat doordat u veronderstelt dat de levende wezens altijd zijn geweest wat ze nu zijn. Wat een onzin. We weten evenmin wat ze zijn geweest als wat ze zullen worden. Het nauwelijks waarneembare wormpje dat in het slijk rondwentelt, eindigt misschien wel als een groot beest. Het grote beest dat ons door zijn afmetingen angst aanjaagt, eindigt misschien als een wormpje, is misschien een specifiek en vergankelijk voortbrengsel van deze planeet.

D'Alembert: Hoe komt u daarop?

Diderot: Ik zei u al... Maar dat leidt te ver af van ons onderwerp van gesprek.

D'Alembert: Wat geeft dat? Daar komen we wel weer op terug, of anders niet.

Diderot: Vindt u het goed dat ik een paar duizend jaar vooruitloop op de tijd?

D'Alembert: Waarom niet? Tijd betekent niets voor de natuur.

Diderot: U stemt er dus mee in dat ik de zon uitschakel?

D'Alembert: Ja, met genoegen, temeer omdat ze niet de eerste zal zijn die dooft.

Diderot: Als de zon is gedoofd, wat gebeurt er dan? De planten sterven, de dieren sterven, de aarde is verlaten en doodstil. Schakel dat hemellichaam weer in, en meteen herstelt u daarmee de oorzaak die nodig is voor het ontstaan van een oneindig aantal nieuwe bestaansvormen. Maar ik zou niet durven veronderstellen dat daarmee na